

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
İQTİSADİYYAT İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

SHAHİN ASGHAR oğlu MOHAMMADPOUR

**İRAN İSLAM RESPUBLİKASININ SƏNAYE SEKTÖRÜNDA
İNNOVASİYA FƏALLIĞININ GÜCLƏNDİRİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ**

**5312.01 – Sahə iqtisadiyyatı
5310.01 - Dünya iqtisadiyyatı**

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş
dissertasiya işinin

AVTOREFERATI

Bakı 2017

Dissertasiya işi AMEA İqtisadiyyat İnstitutunda yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbər: iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
A.N.Muradov

Rəsmi opponetlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Rəna Polad qızı Sultanova

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Şahin Telman oğlu Sadıqov

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Texniki Universitetinin
Sənaye iqtisadiyyatı və menecment
kafedrası

Müdafiə 24 noyabr 2017-ci il saat 16⁰⁰-da AMEA İqtisadiyyat İnstitutunda fəaliyyət göstərən D.01.181 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ. 1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 115, AMEA İqtisadiyyat İnstitutu

Dissertasiya işi ilə AMEA-nın Mərkəzi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat 24 oktyabr 2017-ci ildə göndərilmişdir.

D.01.181 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

S.T.Şıxəliyeva

Giriş

Mövzunun aktuallığı: İnnovasiyaların iqtisadi artımda rolunun yüksəldilməsi hər bir normal və demokratik dövlətin həyata keçirməli olduğu mühüm vəzifələrdən biridir. Bu ondan irəli gəlir ki, ölkə iqtisadiyyatlarının dayanıqlı inkişafı və dünya bazarına inteqrasiyası məhz, innovasiya amilindən birbaşa asılıdır.

İnnovasiyaların tətbiq olunduğu ən mühüm sahələrdən biri də sənayedir. O da məlumdur ki, hazırda inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatında sənaye sektoru əsas yer tutur. Bu, həmin ölkələrin sənaye sahələrində innovasiya fəallığının gücləndirilməsini aktuallaşdırır. İran İslam Respublikasının (İİR) da inkişaf etməkdə olan ölkələr qrupuna daxil olduğunu nəzərə alsaq, o halda, İranın sənaye sahələrində innovasiya fəallığının gücləndirilməsinin zəruri olduğunu deyə bilərik. Lakin bu problemin həlli kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə yanaşı müəyyən zaman tələb edir.

Son illərdə beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən İİR-ə tətbiq edilən qadağalar ölkə iqtisadiyyatının zəifləməsinə səbəb olsa da, ölkəmiz daxili imkanlar hesabına fundamental və tətbiqi elm sahəsində xeyli dərəcədə inkişafa nail ola bilmişdir. Elmi-texniki tərəqqinin səviyyəsinə görə, hazırda İİR inkişaf etməkdə olan ölkələr qrupunda ön sıralarda yer alır. İranın inkişaf etmiş ölkələr qrupuna daxil olması yeni “beyin mərkəzləri”nin yaradılmasını, innovasiya potensialının formalaşdırılmasını, innovasiya yüklü sənaye məhsullarının istehsalı və ixracını, ölkəmizin beynəlxalq siyasətində və biznes mühitində dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir. Bütün bunlara isə beyin və istehsal mərkəzlərinin qarşılıqlı fəaliyyətinin effektivliyini yüksəltməklə nail olmaq mümkündür.

Hazırda İİR-də çoxlu sayda maşınqayırma, elektrotexnika və s. sahələrdə iri sənaye müəssisələri fəaliyyət göstərir. Lakin, bu müəssisələrin innovasiya fəallığı aşağı səviyyədədir. Hesab olunur ki, buna daxili amillərlə yanaşı, beynəlxalq səviyyədə ölkəyə tətbiq edilən emqarqo ciddi təsir göstərir. Məhz bunun nəticəsidir ki, daxili bazarda sənaye məhsullarının rəqabətqabiliyyətliliyi və dünya bazarına çıxarılması ilə bağlı vəziyyət qənaətbəxş səviyyəyə gətirilə bilməmişdir. Təbii ki, xaricə çıxış imkanlarının məhdudluğu ilə yanaşı daxili problemlər (təhsilin keyfiyyətinin aşağı və ölkədəki biznes mühitinin zəif olmasıvə s.) də öz təsirini göstərir. Odur ki, indiki şəraitdə ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyası, sənaye məhsulları istehsalında innovasiya yükünün

artırılması, rəqabətqabiliyyətli sənaye məhsullarının istehsalına nail olunması istiqamətində köklü islahatların aparılması tələb olunur. Son illərdə bütün dünyada olduğu kimi İİR-də də bu istiqamətdə islahatlar aparılır, lakin bu sənaye sektorunda innovasiya fəallığının gücləndirilməsi üçün yetərli deyil.

Son illərdə xammal resurslarının ixracı üzərində möhkəmlənən İran iqtisadiyyatının strukturunun təkmilləşdirilməsi, qeyri-neft sektorunun üstünlüyünə nail olunması qarşıda duran əsas prioritetlərdən birinə çevrilmişdir. Belə ki, qeyri-neft sektorunda, xüsusilə, sənaye sahəsində fəaliyyət göstərən bir çox müəssisələrin texniki və texnoloji səviyyəsi müasir tələblərə cavab vermir.

Hazırda İİR-də innovasiya fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi, innovativ ideyaların geniş miqyasda həyata keçirilməsi, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin tətbiqi, yüksəktexnologiyalı sənaye məhsullarının istehsalını reallaşdıran istehsalat sahələrinin əsaslı transformasiyası ilə bağlı problemlər mövcuddur. Təbii ki, bu təkcə iqtisadi siyasətlə bağlı deyil, həmçinin bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun idarəetmə mexanizminin effektivliyi ilə də bağlıdır. Bu problemlərin həlli, elmi-texniki və innovasiya fəaliyyətinə yeni prizmadan baxmaqla, yeni məhsulun yaranmasını, elm, təhsil, innovasiya və sənaye siyasətinin effektiv koordinasiya edilməsini şərtləndirir. Xüsusilə son 10 ildə siyasi, iqtisadi və sosial sahədə baş verən dəyişikliklər, dünya bazarında rəqabətin yüksəlməsi innovasiyalı inkişafa daha çox diqqət yönəldilməsini tələb edir. Əks halda dünya ölkələri ilə ayaqlaşmaq qeyri-mümkün hala gəlmişdir.

Qeyd edilənlər İİR iqtisadiyyatının, xüsusilə sənaye sektorunun innovasiyalı inkişafı ilə bağlı mövcud problemlərin aşkar edilməsi və onların həlli yollarının müəyyən olunması istiqamətində fundamental tədqiqatların aparılmasını tələb edir. Bütün yuxarıda sadalanan problemlər və əsaslandırılmalar İran iqtisadiyyatının, xüsusilə onun sənaye sektorunda innovasiya potensialının formalaşdırılması, sənaye müəssisələrinin innovasiya fəallığının gücləndirilməsi istiqamətində elmi araşdırmaların aparılmasının müasir dövr üçün aktual olduğunu göstərir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Sənayenin inkişafı son 100 ildə iqtisadçı alimlərin diqqət mərkəzində olmuş, mövzuya dair çoxlu tədqiqatlar aparmışlar. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti, iqtisadi fəaliyyət sahələrinin innovasiya fəallığı, dünya bazarına rəqabətə davamlı məhsulların çıxarılması, sənaye və innovasiya

siyasəti və s. cəhətlərlə əlaqədar məsələləri dünya alimlərinin eləcə də Azərbaycanın iqtisadçı alimləri tərəfindən tədqiq olunmuşdur. Azərbaycan alimlərindən A.Musayev, R.Cəbiyev, T.Əliyev, F.Qasimov, Q.Süleymanov, M.Ataqişiyev, H.Qədirov, Z.Nəzəfov, G.Əzizova, Q.Səfərov, S.Abbasova, A.Hüseynova, A.Muradov, E.Məmmədzadə, L.İsmayılova, A.Tağıyev və başqalarının əsərlərində öz əksini tapmışdır. İran alimlərindən T.Xəlil, S.İranzadə, N.Məhəmmədi, M.Həsən Səqəfi, digər xarici ölkə alimlərindən J.Şumpeter, P.Druzer, C.Mahlup, S.Robbins, R.L.Daft, N.Bosma, S.Ven-nekers, M.Guerrero, J.E.Amoros, A.Martiarena, S.Singer, S.Dut-ta, B.Lanvin, S. Vunsch-Vincent, M.Luca, A.Caza və adlarını çəkmə bilmədiyimiz çoxsaylı alimlər tərəfindən bu və ya digər istiqamətlərdə elmi araşdırmalar aparılmışlar. Qeyd edək ki, İİR bu problemin öyrənilməsi yenidir və bu istiqamətdə çox az sayda elmi-tədqiqat işləri aparılmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi İİR-in sənaye sektorunda fəaliyyət göstərən şirkətlərin innovasiya fəallığının yüksəldilməsi istiqamətində araşdırma aparmaq, nəzəri və elmi-praktiki əhəmiyyət kəsb edən təklif və tövsiyələr hazırlamaqdır.

Tədqiqat işində məqsədə çatmaq üçün qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuş və yerinə yetirilmişdir:

- İnnovasiya fəaliyyətinin sosial-iqtisadi əhəmiyyətinin nəzəri əsaslarının öyrənilməsi;
- Milli İnnovasiya Sistemlərinin foralaşması və inkişafı ilə bağlı dünya təcrübəsinin öyrənilməsi;
- Sənaye sektorunda innovasiya fəallığının səciyyəvi xüsusiyyətlərinin araşdırılması;
- İran iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyəti və biznes mühiti arasında asılılığın qiymətləndirilməsi;
- İran sənaye sektorunun diversifikasiyası ilə bağlı mövcud vəziyyətin təhlili və qiymətləndirilməsi;
- İnnovasiya fəaliyyəti sahəsində müşahidə edilən problemlərin aşkar edilməsi;
- İİR-in sənaye sektorunun innovasiyalı inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Sahibkarlıq subyektlərinin innovasiya fəallığının gücləndirilməsi yollarının müəyyənləşdirilməsi;
- Biznes mühitinin yaxşılaşdırılması və xarici ticarətin təşviqi mexanizminin təkmilləşdirilməsi;

- İİR sənaye sektorunda innovasiya fəallığının gücləndirilməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin hazırlanması.

Tədqiqat işinin obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı İİR-in sənaye sektoru, tədqiqatın predmetini isə İİR sənaye sektorunun innovasiyalı inkişafı ilə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsi təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası. Tədqiqatın nəzəri əsasları innovasiya fəaliyyəti, elmin inkişafı, rəqabətqabiliyyətinin formalaşmasında innovasiyaların rolu, sənaye və post-sənaye konsepsiyaları və s. ilə bağlı aparılan elmi-tədqiqat işləri üzərində qurulmuşdur. Tədqiqatın metodoloji əsasları, DB-in, DİF-in, BMT-nin metodologiyaları, İİR Statistika Mərkəzinin, İİR prezidentinin fərman və sərəncamları, Hökumətinin qərarları və normativ-hüquqi sənədləri, iqtisadi inkişafı ilə bağlı qəbul etdiyi qanunlar təşkil edir.

İşin yerinə yetirilməsində induksiya, deduksiya, statistik müqayisəli təhlil, ümumiləşdirmə, qruplaşdırma üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını İİR Statistika Mərkəzinin, Hökumətin, Universitet və sənaye şirkətlərinin hesabatları, BMT-nin, DİF-in, DB-in, ÜƏMT-in hesabatları və statistik göstəriciləri, elmi əsərlərin beynəlxalq bazaları, elmi-praktik konfransların materialları təşkil edir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Nəzəri yanaşmalara və praktiki materiallara əsaslanaraq innovasiya fəaliyyətinin sosial, iqtisadi, siyasi əhəmiyyəti əsaslandırılmış, nəzəri yanaşmalara və dünya təcrübəsinə əsaslanaraq innovasiyalardan kənarında davamlı inkişafın qeyi-mümkünlüyü isbat edilmişdir;
- İİR iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyəti və innovasiyalı inkişafı ilə bağlı SWOT təhlil aparılmış, güclü və zəif tərəfləri müəyyən edilmişdir;
- Sənaye sektorunda innovasiya fəallığının aşağı olmasının səbəbi müəyyən edilmiş və elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır;
- İİR-də sənaye sektorunun diversifikasiyalılıq əmsalı ölçülmüş, bunun inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə aşağı olduğu müəyyən edilmişdir;
- İİR iqtisadiyyatının zəif rəqabətqabiliyyətinin əsas səbəbinin, biznes mühitinin yetərli olmaması və beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində yaranmış problemlərlə bağlı olması əsaslandırılmışdır;
- MİS-nin effektivliyinin artırılmasında dövlətin tənzimləyici rolu əsaslandırılmış, rəqabətin və sənaye sektorunda innovasiya fəallığının gücləndirilməsi yolları göstərilmişdir;

- Müasir dövrdə sənaye-elm-təhsil və bazar arasında koordinasiyanın zəif olmasının səbəbləri əsaslandırılmış, biznes mühiti ilə sənayenin inkişafı arasında zəif korrelyasiya asılılığının olduğu müəyyən edilmişdir.

- İİR emal sənayesinin innovasiyalara əsaslanan inkişaf strategiyası müəyyənləşdirilmiş;

- İranın sənaye sektorunda innovasiya fəallığının gücləndirilməsi və onun tənzimlənməsi ilə bağlı mövcud olan bir sıra çatışmazlıqlar aşkar edilmiş və sürətli inkişafı baxımından təkmilləşdirilməsinə dair konkret tövsiyələr verilmişdir;

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində xülasə edilən nəzəri müddəalar və praktiki tövsiyələr İİR sənaye və innovasiya siyasətinin təkmilləşdirilməsində, sənaye müəssisələrinin innovasiya fəallığının yüksəldilməsində istifadə oluna bilər.

İşin aprobeşiyası və nəticələrin tətbiqi. Tədqiqatın əsas müddəaları və nəticələri «Elmi və texnoloji innovasiyalar: milli təcrübə və beynəlxalq əməkdaşlıq» Beynəlxalq elmi-praktiki konfransda (Türkiyə, 2010) məruzə edilərək müzakirə edilmişdir.

Dissertasiyanın ayrı-ayrı müddəalarının Tehran Universiteti iqtisad fakültələrinin bakalavr və magistr pilləsində, «Sənayenin və innovasiya» fənlərinin tədrisi prosesində istifadə olunur.

Çap işləri. Dissertasiya işinin mövzusu üzrə ümumi həcmi 1,5 çap vərəqi olan 11 elmi əsər nəşr edilmişdir ki, bunlardan da 4 əsər ABŞ-da, 1-i İranda çap olunmuşdur.

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi. Tədqiqat işini giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı təşkil edir. Dissertasiyanın həcmi 142 səhifədən, o cümlədən 12 cədvəl, 18 diaqram və 1 şəkildən ibarətdir.

MÜNDƏRİCAT

İxtisarlar

Giriş

FƏSİL 1. FƏSİL 1. İQTİSADİYYATIN İNNOVASIYALI İNKİŞAFININ TƏMİN EDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

1.1. İnnovasiya fəaliyyətinin sosial-iqtisadi inkişafa təsiri: nəzəri aspekt

1.2. Milli innovasiya sistemləri və innovasiya siyasəti

1.3. Sənaye sektorunun innovasiya fəallığının səciyyəvi xüsusiyyətləri

FƏSİL 2. İRAN İSLAM RESPUBLİKASINDA BİZNES MÜHİTİ İLƏ SƏNAYENİN İNNOVASIYA FƏALLIĞI ARASINDA ƏLAQƏNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİMƏSİ

2.1. İran iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyəti və biznesə başlama mühiti
göstəricilərinin güclü və zəif tərəfləri

2.2. Sənaye sektoru: müasir vəziyyətin təhlili və diversifikasiya səviyyəsi

2.3. Sənaye sektorunun innovasiya fəallığının qiymətləndirilməsi

FƏSİL 3. İİR SƏNAYE SEKTÖRÜNÜN İNNOVASIYA FƏALLIĞININ GÜCLƏNDİRİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Sənaye sektorunun inkişaf perspektivləri və innovasiya fəallığının
gücləndirilməsi yolları

3.2. İranda Milli İnnovasiya Sisteminin formalaşdırılması imkanları

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

İstifadə edilmiş mənbələr

MÜZAKİRƏYƏ ÇIXARILAN MÜDDƏALAR

1. Nəzəri yanaşmalara və ölkələrarası statistik müqayisələrə əsaslanaraq innovasiya fəaliyyətinin ölkələr üçün sosial, iqtisadi, siyasi əhəmiyyəti əsaslandırılmış, innovasiyalardan kənarında rəqabət-qabiliyyətli iqtisadi inkişafın qeyri- mükününü əsaslandırılmışdır.

Dissertasiya işində dünya iqtisadiyyatının müasir inkişaf mərhələsi elm və texnologiyaların sürətli inkişafı və əsas istehsal amillərinin intellektuallaşmasının artması ilə xarakterizə olunduğu əsaslandırılır. Göstərilir ki, elmin nəticələrindən səmərəli istifadə etməklə, innovasiya fəallığının gücləndirilməsi, təkcə iqtisadi artıma nail olunmasına deyil, həmçinin, iqtisadi azadlıq səviyyəsinin və dövlətin rifah göstəricilərinin yüksəlməsinə, ölkələrarası siyasi və iqtisadi rəqabət mübarizəsində üstünlüyünə xidmət edir. Hesab olunur ki, innovasiya yeni ideyanın, bazar mərhələsinə gəlib çatması, yeni (və ya təkmilləşdirilmiş) məhsulun və xidmətin bazara çıxarılması prosesidir. Bu isə “bilinin gücündən” istifadə etməklə reallaşa bilər.

Son illərdə elm və texnologiya sahəsində baş verən sürətli inkişaf iqtisadiyyatın və sosial həyatın bütün sahələrinə nüfuz edərək, ümumilikdə iqtisadi inkişafı öz təsiri altına almışdır. Bu təsir dövlətlərin sosial-iqtisadi siyasətlərinə açıq-aydın təsir göstərməkdədir. Artıq, dövlət (hökumət) başçuları innovasiya fəaliyyəti ilə bağlı effektiv sistem qurmadan rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsinin və dünya bazarına bərabərhüquqlu tərəf kimi inteqrasiya etmənin qeyri-mükün olduğunu başa düşürlər.

Apardığımız təqribi hesablamalara görə iqtisadi atımın və ölkədə rifahın yaxşılaşmasının 60%-dən çoxu innovasiyaların payına düşür. Bundan başqa dünya arenasında gedən siyasi mübarizədə də elmi və texnologiyaları inkişaf etdirən ölkələr daha böyük nüfuza malik olur və əksər hallarda zəif ölkələr onlarla hesablaşırlar.

İndiki təlatümlü sosial-iqtisadi vəziyyətdə ölkənin rəqabət-qabiliyyətinin yüksəldilməsi üçün innovasiya fəaliyyətinin effektivliyi zəruri şərt hesab olunur. Çünki, isə daxili, istərsə də xarici bazarda davamlı fəaliyyət göstərmək, xərcləri azaltmaqla daha çox gəlir əldə etmək üçün innovasiya fəaliyyətinin effektivliyinə ciddi ehtiyac duyulmaqdadır. Sözsüz ki, yeni bir ideyanı ortaya çıxarmaq, onunla müştərilərin diqqətini çəkmək və gələcək tələblərini təmin etmək o qədər də asan deyil. Fikrimizcə, bunun üçün bir sıra şərtlərin (təhsilin inkişafı, biznes mühiti, siyasi sabitlik və s.) də olması vacibdir.

Araşdırmalar, son illərdə iqtisadi və sosial sistemlərlə bağlı nəzəriyyələrdə əsaslı dəyişikliklərin baş verdiyi göstərir. Bu əsaslı keyfiyyət dəyişikliyi həm ölkədaxili, həm də beynəlxalq sferada fəaliyyətlərin və rəqabətin mahiyyətini dəyişir. Hesab edirik ki, dəyişikliklərin səbəbi qloballaşma, bilik və innovasiyaların sürətli inkişafıdır. Bu dəyişikliklərə uyğunlaşaraq öz iqtisadiyyatında bu yöndə istilatahatlar aparan ölkələr qlobal bazarlara çıxış imkanı əldə edə bilirlər.

2. İqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldil-məsində Milli Innovasiya Sisteminin əhəmiyyəti elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, milli innovasiya sisteminin (MİS) formalaşmasına iqtisadi və qeyri-iqtisadi amillər (ideoloji mühit, milli xüsusiyyətlər, insanların gələcək haqqında düşüncələri) təsir göstərir.

Dissertasiya işində innovasiya fəaliyyəti qarşılıqlı əlaqələri olan müxtəlif tipli fəaliyyət istiqamətlərindən təşkil olunmuş mürəkkəb bir proses kimi dəyərləndirilir və bu prosesdə təkmil MİS-in əhəmiyyətli rol oynaması əsaslandırılır. Yaradıcı fəaliyyət (tədqiqat və işləmələr), təhsil, istehsal, xidmət sektorlarında effektiv koordinasiyanın təmin edilməsi, maliyyə, pul-kredit siyasəti, sənaye siyasəti, innovasiya siyasəti, təşviqedicə mexanizmlər, orta və uzunmüddətli hədəflər MİS-in formalaşmasının iqtisadi amili kimi dəyərləndirilir. Qeyri-iqtisadi amillərə isə ölkənin spesifik şəraiti, əhalinin davranışı, siyasi və idarəetmə sistemi, ideoloji mühit, xarici təsirlər MİS-in formalaşmasına və effektiv fəaliyyətinə təsir göstərir. Hesab olunur ki, hər bir ölkənin istehsal, informasiya toplama və ondan istifadə, texniki-texnoloji hazırlıq səviyyəsi, sənaye sahələrinin innovasiya gücü, müəssisələrarası əməkdaşlıq səviyyəsi, kapital qoyuluşu, riskə davamlıq dərəcəsi, iqtisadi fəaliyyətlərin tənzimlənməsi kimi fərqli cəhətləri vardır.

İşdə MİS-in innovativ inkişaf üçün yetərli olmadığı halda sənaye və xidmət sahələrinin rəqabət gücünün artırması imkanlarını məhdudlaşdırdığı əsaslandırılır. Göstərilir ki, iqtisadi cəhətdən zəif olan ölkələrdə şirkətlərin öz gücü hesabına innovasiya məhsulu yaratmaq imkanları da məhdud olur. Bu halda elm-təhsil və sənaye (xidmət) sahələri arasında münasibətlərin formalaşdırılması, dövlət tərəfindən davamlı və lazımı himayələrin həyata keçirilməsi tələb olunur. Əks halda açıq bazarlarda rəqabət aparmaq çətindir. Çünki iqtisadi cəhətdən güclü dövlətlərin şirkətləri yeni məhsul yaratmaq iqtidarındadırlar və bazarda rəqabət apar-maq gücünə malikdirlər.

Son illərdə İranda universitetlər və araşdırma institutları ilə sıx əlaqələr quran elmi-parkların və inkişaf mərkəzlərin sayı getdikcə

artmaqdadır. Dövlət bu parklarda fəaliyyət göstərən şirkətlərin innovasiya məhsulu yaratmasına maliyyə yardımları göstərsə və dünyaya çıxışın məhdud olması və daxili bazarda rəqabət mühitinin olmaması onların fəaliyyətini əngəlləyir. Əslində isə bu maliyyə yardımları innovasiya prosesinin müvəffəqiyyət qazanmasında və kommersiyyalaşmasında mühüm rol oynaya bilər. O şərtlə ki, özəl sektorun da bu prosesdə iştirakı təmin edilsin. İranın MİS-nə daxil olan bütün araşdırma institutları, universitetlər və bu sahədə fəaliyyət göstərən şirkətlər demək olar ki, dövlət müəssisələridir. Onlar arasında sıx əlaqələr olsa da rəqabət yoxdur. Özəl sektorla bu əlaqələr çox zəifdir və onlar MİS-də heç bir rolə malik deyillər. Yəni bizim araşdırmalarımıza görə, İranın MİS daxil olan müəssisələrin əsasən dövlət mülkiyyətində olması, bu MİS-də özəl şirkətlərin çox zəif iştirakı innovasiya fəaliyyətinin inkişaf sürətini ləngidir.

3. İran iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin və innovativ inkişafının zəif olmasının əsas səbəbləri aşkar edilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, ölkədə biznes mühitinin və institusional mühitin yetərli olmaması, beynəlxalq əlaqələrin qurulması ilə bağlı problemlər İran iqtisadiyyatının innovativ inkişafına, xüsusilə də sənaye sektorunda innovasiya məhsullarının yaranmasına mənfi təsir göstərir.

Dissertasiya işində dünya təcrübəsinə əsaslanaraq ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təkan verən, onun rəqabətqabiliyyətini yüksəldən ən mühüm amillər arasında: ölkənin innovasiya potensialı, ölkədə yaradılan biznes mühiti, azad ticarət, inhisarçılığın tənzimlənməsi və s. amillərin daha çıx təsir gücünə malik olduğu əsaslandırılmışdır.

Müəyyən edilmişdir ki, İranda biznes mühitinin inkişaf üçün yetərli olmaması daxili və xarici faktorlardan asılıdır. Rəqabətqabiliyyəti ilə bağlı göstəricilər İranın güclü zəif tərəflərini qiymətləndirməyə imkan verir.

İranda innovasiyalı inkişafa mane olan amillərə: maliyyə qay-naqları ilə təmin edilmə problemləri; dövlət siyasətinin qeyri-sabitliyi; qiymətlərin yüksək olması; dövlət idarəçiliyinin bürokratiya; infrastrukturun olmaması; intellektual əmək bazarının olmaması; əmək bazarında pərakəndəlik; milli valyutanın qeyri-sabitliyi; vergi qanunları və vergi dərəcəsi ilə bağlı problemlər; xarici iqtisadi əlaqələrin zəif olması; daxili bazarın çevik olmaması, biznes mühitinin qənaətbəxş olmaması, korrupsiya və rüşvət və s. daxildir.

İİR rəqabətqabiliyyətinin və innovativ inkişafını təmin etmək üçün üstün tərəflərinə isə ibtidai təhsildə qeydə alınma səviyyəsini elmi-texniki potensialın olmasını, maliyyə imkanlarının yetərliyini, intellektual mülkiyyətin qorunması, kimya və İKT mühən-dislərinin olmasını, daxili bazarın həcmi və s. daxil etmək olar.

2015-ci ildə İİR Qlobal Rəqabətəabiliyyəti İndeksi (QRİ) göstəricisinə görə 144 ölkə arasında 83-cü yeri, 2016-cı ildə isə 74-cü yeri tutmuşdur.

Cədvəl 1

Beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında İİR göstəricisi və sıra yeri

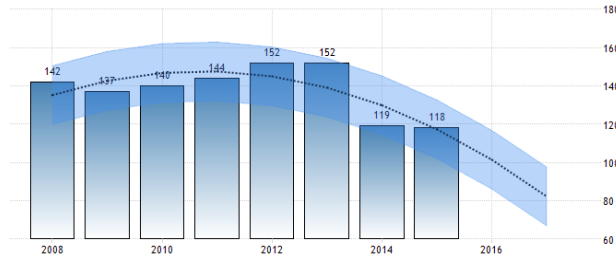
	2014-2015	2015-2016	2019-2020	Maksimum	Minimum	blok
Biznes mühiti	119	118	136	152	118	Sıra yeri
Korrupsiya indeksi	27.00	27.00	25	30.00	18.00	Göstərici
Korrupsiya reytingi	136	130	116	168	78	Sıra yeri
Rəqabətqabiliyyəti indeksi göstəricisi	4.02	4.09	4.12	4.25	4.02	Göstərici
Rəqabətqabiliyyəti reytingi	83	74	72	83	62	Sıra yeri

Mənbə. <http://www.tradingeconomics.com/iran/gdp-per-capita>

Analitiklərin hesablamalarına görə 2020-ci ildə İran biznes mühiti reytingində yeri bir qədər geriləyərək 136-cı yerə düşəcəkdir. Korrupsiya indeksində 25-ci yerdə, qlobal rəqabətqabiliyyəti reytingində 72-ci yerdə olacaqdır ki, bu da 2015-ci illə müqayisədə irəliləmək deməkdir.

Aşağıdakı qrafikdən də göründüyü kimi 2020-ci ildə biznes mühiti pisləşəcəkdir. Biznes mühitinin pisləşməsi isə innovasiyalı inkişafa, o cümlədə sənaye sektorunda innovasiya məhsulunun yaranmasına mənfi təsir göstərəcəyi ehtimal olunur.

Orafik 1. İİR biznes mühiti reytingi üzrə proqnoz göstəricisi

Mənbə: <http://www.tradingeconomics.com/azerbaijan/government-spending-to-gdp/forecast>

İran Qlobal İnnovasiya indeksinə görə də nəinki inkişaf etmiş ölkələr, eyni zamanda region ölkələri ilə müqayisədə də geridə qalır. (Cədvəl 2)

Qlobal İnnovasiya indeksi

		İran	Azərbaycan	Türkiyə	İndoneziya
A	Qlobal innovasiya indeksi	27,3	29,0	36,0	32,0
B	Effektivlik indeksi	0,7	0,7	0,9	1,0
C	Giriş innovasiyaları	32,4	35,1	38,0	31,3
D	Çıxış innovasiyaları	22,2	22,9	34,1	32,6

Mənbə. Dünya İqtisadi Forumu

Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, yaxın perspektivdə İran iqtisadiyyatının innovasiyalı inkişafında problemlər yaşanacaqdır. Bunun həlli üçün İranda biznes mühitinin yaxşılaşdırılması və innovasiyalı inkişafa mane olan daxili amillərin həll edilməsinə, daxili və xarici siyasətdə dəyişikliyin edilməsi tələb olunur.

4. İİR iqtisadiyyatının diversifikasiyalıq səviyyəsi qiymətləndirilmiş, müəyyən edilmişdir ki, innovasiya yönümlü sənaye məhsullarının yaranmasına və ixracına, əsasən, xarici mühitlə əlaqənin zəif olması təsir göstərir.

Tədqiqat işində İİR iqtisadiyyatına qoyulan embarqo, ciddi iqtisadi və siyasi təzyiqlərin olmasına baxmayaraq ölkənin zəif templə də olsa inkişaf etdiyi qeyd olunur. Bu uzunmüddətli dövr üçün aparılan statistik təhlillərlə sübut edilir. Göstərilir ki, 1963-2015-ci illərdə ÜDM-in illik artım tempi 4,52% təşkil etmişdir. Bu illər ərzində ən yüksək artım 1992-ci ildə 23,01% (bunu həmin dövrdə SSRİ-nin dağılması və sovet respublikalarına İran məhsullarının ixracının artması ilə əlaqələndirmək olar), ən aşağı göstərici 1979-cu ilin 4-cü rübündə (İraqla müharibə) olmuşdur. Hazırda İranın dünya bazarına şıxış imkanları məhdud olsa da hesablamalara görə 2020-ci ildə ÜDM-in artım tempi 5,23% olacaqdır.

ÜDM-in strukturuna baxdıqda İranın diversifikasiyalı iqtisadiyyata malik olduğunu görmək olar. Dünyanın ən çox neft hasil edən ölkələrindən biri olmasına baxmayaraq neft sektoru ÜDM-in cəmi 23%-ni, xidmət sektoru isə 50%-ni təşkil edir. Lakin sənayedə diversifikasiyalıq səviyyəsi (0,735) yetərli deyil.

İİR xarici ticarət balansında uzun müddətdir ki, müsbət saldo müşahidə edilir. Xüsusilə son illərdə İran iqtisadiyyatına qoyulan qadağaların sərtləşdirilməsi buna təsir göstərmişdir. 2015-ci ilin yanvar ayında xarici ticarət saldosu 4986,0 mln. dollar, 2016-cı ilin yanvar ayında isə 4258,0 mln dollar olmuşdur. 2017-ci ilin birinci kvartalında xarici ticarət

saldosunun azalaraq 4028,0 mln dollar düşmüşdür. 2020-ci ildə idə 3984,0 mln dollara qədər düşəcəyi proqnozlaşdırılır.

Qeyd edək ki, qeyri-neft sənayesi məhsullarının ixracı ümumi ixracat məhsullarının yalnız 9,3 faizini təşkil edir. Ümumiyyətlə, aparılan analitik təhlillər göstərir ki, son 10 ildə İran iqtisadiyyatında tənəzzül müşahidə edilməkdədir. Hazırda İran daxili isteh-lak tələbatını demək olar ki, daxili istehsal hesabına təmin edir.

İrannın ümumi sənaye məhsulu istehsalının (istehsalçı qiymətləri ilə) 28%-i kimya və kimya məhsullarının, 19%-i metallurqiya sənayesinin, 9%-i koks, neft məhsulları, atom enerjisinin, payına düşür. Ümumilikdə sənaye məhsulu istehsalının 60%-i elmtu-tumlu sənaye sahələrinin payına düşür. Lakin bu məhsulların elmtutumluluq səviyyəsi aşağıdır. Ümumilikdə sənaye sektorunun innovasiya fəallığı 1%-ə qədərdir. Təcrübə göstərir ki, qapalı iqtisadiyyat şəraitində ölkə iqtisadiyyatında rəqabət mühiti zəifləyir. Rəqabət mühitinin zəif olması isə iqtisadiyyatın innova-siyalı inkişafına mənfi təsir göstərir.

İran inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında, nisbətən inkişaf etmiş elmi-texniki potensiala sahib bir ölkədir. İİR-da əhəmiyyətli alt qurum, sənaye istehsalı bazası yaradılmışdır. Bununla belə, İrannın emal sənayesinin rəqabətqabiliyyətli ixrac potensialı zəifdir.

İrannın metallurqiya sənayesi yerli xammala əsaslanır. İsfahan şəhərində tam dövriyyəli qara metallurqiya müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Əlvan metallurqiya zavodlarında əsasən mis və alüminium istehsal edilir. Lakin İran sənaye sektorunun innovasiya fəallığı aşağı səviyyədədir və onun yüksəldilməsi qaçılmazdır.

İranda sənaye məhsulları istehsalı yetərincə çeşidli və innova-siya yönümlü deyildir və beynəlxalq bazarlarda rəqabət apara bilmirlər. Digər tərəfdən isə, İran neft maddələrinin istehsal habelə ixracında (əlavə dəyər), digər neft istehsal edən ölkələrdən daha geridə qalmışdır. Bununla belə, İran öz texniki imkanlarına görə məntiqli bir zaman çərçivəsində həm də ixrac proqramı əsasında yeni məhsullar istehsal edə bilər.

5. Sənayenin mövcud vəziyyəti və ixrac imkanları qiymətləndirilmiş, innovasiya fəallığı üstün olan sənaye sahələri müəyyən edilmiş və bunun səbəbləri göstərilmişdir.

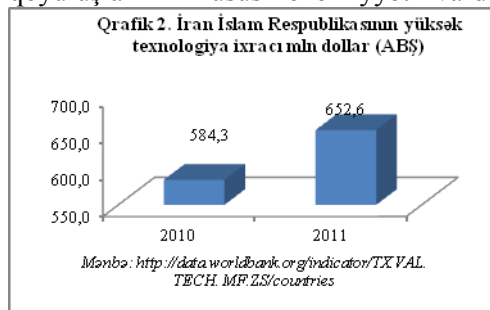
Dissertasiya işində göstərilir ki, son 30 ildə İran sənayesinin bütün sahələrinin inkişafını nəzərdə tutan siyasət həyata keçirir. Burada ən əhəmiyyətli məsələ neft satışından əldə edilmiş vəsaitin səmərəli istifadəsi, iqtisadiyyatın neft amilindən asılılığının azalması, mövcud sənayedən faydalanma həcmının artması və yeni bölmələrin yaradılması, keyfiyyətin yüksəldilməsi və sənaye habelə mədən sektorunda sistem və

quruluşların yenilənməsidir. Belə bir siyasətin aparılması nəticəsində emal sənayesi və mədənçixarmada sənayesində irəliləyişlərə nail olunmuş və İran demək olar ki, bütün sənaye məhsulları istehsal etməklə daxili tələbatını yerli istehsal hesabına ödəməyə müvəffəq olmuşdur. Təbii ki, bu zəruriyyətdən irəli gəlmişdir. Onu da qeyd edək ki, heç bir ölkə bütün sənaye məhsulları ilə üzünü tam təmin etmək iqtidarında deyil və bunun üçün də cəhd etmir və bu iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafına maneə yaradır.

2011-ci ilə qədər İran sənaye məhsulları istehsalında artım tendensiyası müşahidə edilmişdir. Ən yüksək artım 5,7 faiz olmaqla 2000-ci ildə qeydə alınmışdır. 2010-cu ilə qədərki dövrə artım tempi zəifləsə də dinamika davam etmişdir. Hətta dünya maliyyə böhranını baş verdiyi 2008-2009-cu illərdə sənayedə artım baş vermişdir. 2011-ci ilə isə 2,7 azalma olmuşdur. Qeyd edək ki, üçüncü inkişaf planının başlanğıcında (2000-2004), sənaye bölmələri, proqram məcmuələri və texniki-mühəndis xidmətləri habelə texnoparklar dövlətin diqqət mərkəzində yer almışdı. Dövlət innovasiya sistemini tənzimləməyə çalışır, bu sistemlə texnologiyanın idxalı və sənaye inkişafının ixracını artırmağa səy göstərir. Son illərdə texniki şəhərciklərin yaradılmasında əsas məqsəd də inkişaf etmiş texnologiyaların sənaye fəaliyyətləri sahəsinə daxil olub formalaşması üçün lazımi zəmin və əlverişli sistem yaratmaqdan ibarətdir. Keçən illərdə bu növ parkların təşkili üçün bir sıra səylər göstərildi və hazırda ölkənin müxtəlif bölgələrində bir neçə belə park yaradılmışdır.

2012-ci ilin ötən 4 ayı ərzində İran İslam Respublikasının xaricdə texniki və innovasiya fəaliyyətinin həcmi 604 milyon dollara çatıb. Onun 375 milyon dollarını Belarusa təqdim olunmuş innovasiya xidmətləri təşkil edib. Bundan başqa ÜTT-in məlumatına görə 2012-ci ilin mart ayının sonuna qədər innovasiya məhsulu və xidmətlərinin həcmi 4,5 milyard dollar həcmində olmuşdur. Göründüyü kimi, qadağaların olmasına baxmayaraq, İranda sənayenin yeni innovasiya məhsulları yaranır və dünya bazarına çıxarılır.

Məlumdur ki, hər bir dövlət iqtisadi inkişafa nail olmaq istiqamətində müsbət təsir effekti yaradan üsul və vasitələrdən istifadə edir. Bu üsul və vasitələr arasında investisiya qoyuluşlarının xüsusi əhəmiyyəti vardır. Belə ki, investisiya qoyuluşlarının reallaşdırılması ölkədə məhsul və xidmətlərin rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsi, iqtisadiyyatın tarazlı inkişafına nail olunması, sosial problemlərin həlli,

elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi, ətraf mühitin mühafizəsi, dövlətin müdafiə qabiliyyətinin artırılması və s. bu kimi mühüm məsələlərin həllinə əlverişli şərait yaradır.

Xarici şirkətlərin İran bazarına rahat daxil olması üçün mühitin yaradılması iqtisadiyyatın bütün sahələrində texnologiyanın yayılmasına gətirib çıxara bilər. Sənayeləşməklə paralel olaraq, texnika və fiziki sərmayələrin də artması daxili bazarın yüksək texnologiyalı sənaye məhsulları ilə təmin olunmasına imkan yaradır. Ölkənin dünya bazarlarında nisbi üstünlük qazanmasına səbəb olur. Deməliyə ki, ölkənin sənaye ixracı dəyəri 1994-cü ildə təxminən 1510 dollar idi ki, həmin rəqəm 2001-ci ildə 2509.7 milyon dollara yüksəlmişdir. Bu o deməkdir ki, ölkənin sənaye ixracı dəyəri həmin dövrün dəyişən qiymətinə görə 7.5 faiz illik inkişafa nail olmuşdur.

İİR-in yüksək texnolo-giya ixracının ümumi sənaye məhsulunda xüsusi çəkisi həm 2010, həm də 2011-ci ildə 4% təşkil etmişdir.

Hazırda İran əczaçılıq sənayesində önəmli addımlar atır. Bu sahədə dünyada mövcud olan 100 innovasiya məhsulundan 30-nu istehsal edir.

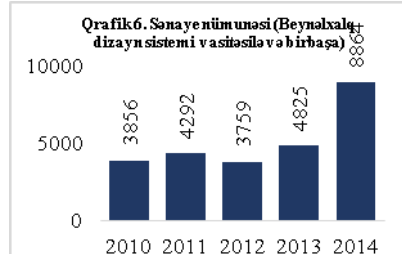
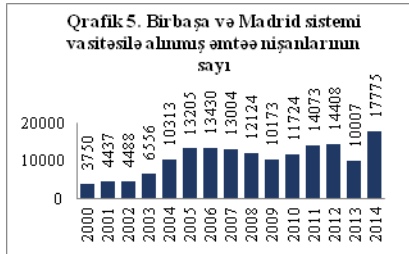
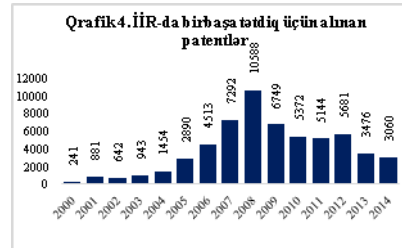
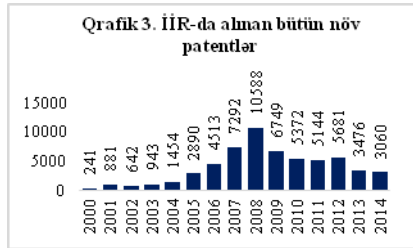
İran kompüter oyunları sənayesində də irəli getmişdir. İran yaxın Şərqdə kompüter oyunları sənayesinə görə aparıcı yeri tutur. Maraqlıdır ki, Almaniya, Böyük Britaniya, Rusiya və Yeni Zelandiya İran istehsalı olan videooyunlara üstünlük verirlər.

Qeyd edilən sənaye sahələrində İranın inkişafının əsas səbəbi kimi, bu sahələrdə dövlət və özəl sektorun birgə iştirakı, dünya bazarında tələbatın artması, kimya və İKT mühəndislərinin hazırlanması ilə bağlı dövlət siyasətinin həyata keçirilməsidir.

6. İİR elmi-tədqiqat işlərinin tətbiqi, alınan patentlər, sənaye nümunələri və onların tətbiqi vəziyyəti qiymətlən-dirilmiş, elmi tədqiqatların inkişafına təsir göstərən amillər müəyyən-ləşdirilmişdir.

Dissertasiya işində qeyd olunur ki, İİR-də yerinə yetirilən və tətbiq edilən tədqiqat işləri, alınan patentlər və sənaye nümunələri ilə bağlı vəziyyət yüksək səviyyədə olmasa da, müəyyən nailiyyətlər əldə olunmuşdur.

Son illərdə İranda nanotexnologiyalar sahəsində ciddi tədqiqatlar aparılmağa başlanmışdır. 2011-ci ildə bu sahədə 3 min tədqiqat tətbiq edilmişdir. Hətta İran nanotexnologiyalar sahəsin-də Rusiyanı qabaqlayır. 2012-ci ildə 900 elmi tədqiqat işi isteh-sala tətbiq edilmişdir. Lakin son illərdə alınan və tətbiq olunan patentlərin sayında azalma olmuşdur, əmtəə nişanları və sənaye nümunələrinin sayında isə artım olmuşdur. (Qrafik 3;4;5;6)

Mənbə. Ümumdünya intellektual mülkiyyət təşkilatı

Hazırda İran Universitetləri və tədqiqat mərkəzləri də texnologiyanın inkişafına nəzarət edir və tədqiqat sıralaması ilə bağlı verilən qərarların asanlaşdırılması üçün lazımi fikirləri nazirliyə təqdim edirlər. Texnologiya təşkilatları ofisi (TCO) isə, prezidentin nəzəri altında fəaliyyət göstərir, və innovasiya sistemində əhəmiyyətli oyunçu yaxud iştirakçı hesab olunur. Həmin mərkəz tədqiqat müəssisələri ilə sıx əlaqə saxlayır və tədqiqat layihələrinə maliyyə yardım etmək yolu ilə ticari formada fəaliyyət göstərir. Universitet, tədqiqat müəssisələri və böyük müəssisələr arasındakı əlaqələrin gücləndirilməsi istiqamətində islahatlar həyata keçirilir.

İranda bir çox böyük şirkətlər daxili tədqiqat və işləmələr sahəsində fəal deyillər. İranda məhdud sayda şirkətlər innovasiya, daxili elmi-tədqiqat (şirkətlərin özlərinə məxsus) potensialına malikdirlər. Təşkilat və müəssisələr səviyyəsində innovasiyanın məhdud potensialı buna gətirib çıxartmışdır ki, müəssisələr innovasiyanın inkişaf etdirilməsi sahəsində fəaliyyətlərində universitet və araşdırma müəssisələrinə istinad edirlər. Təşkilat və müəssisələrin özləri innovasiya prosesinin təchizatçılar, istehlakçılar, universitetlər, araşdırma müəssisələri ilə qarşılıqlı münasibətlərində hərəkətverici və istiqamətləndirici qüvvə kimi çıxış edə bilmirlər. Nəticədə İranın sənaye şirkətlərinin innovasiyanın inkişaf etdirilməsində birbaşa köməyi məhdud səviyyədə olur.

İrannın innovasiya sisteminin nadir xüsusiyyətlərindən biri də ölkə sənayesində xarici şirkətlərin zəif və dolayı yolla iştirakıdır. Dünya səviyyəsində transmilli şirkətlər bazarların strukturunun formalaşmasında və texnologiyanın inkişafında mühüm rol oynayırlar. Belə bir şirkətlər hər bir ölkədə fəaliyyət göstərməsi elmi biliklərin və təcrübələrin əldə edilməsi və ötürülməsi cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu şirkətlər həmçinin rəqabəti və daxili şirkətləri öz texnologiyalarını inkişaf etdirməyə təhrik edirlər. Bununla əlaqədar olaraq İran dövləti bir sıra tədbirlər o cümlədən, cəmiyyətdə lazımı siyasi və iqtisadi şəraitin yaradılması, lazımsız qaydaların aradan qaldırılması, sərhəd zonalarında azad ticarət regionlarının yaradılması, maliyyə imtiyazlarının və sadələşdirilmiş prosedurların icrasını, iqtisadi və texniki informasiya mübadilələrin icrasını həyata keçirir. Bununla belə xarici şirkətlərin İran iqtisadiyyatında iştirakı çox cüzi həddə olmuşdur.

7. İİR yaxın perspektivdə innovasiya və sənaye siyasətinin hədəfləri müəyyənləşdirilmiş, milli innovasiya sisteminin formalaşdırılması və sənayedə innovasiya fəallığının gücləndirilməsi yolları göstərilmişdir.

Dissertasiya işində İran sənaye sektorunda səmərəliliyin artırılması üçün aşağıdakı məqsədlərə çatmaq tövsiyə olunur: (i) Sənaye sektorunun bütün sahələrində səmərəlilik mədəniyyətinin yüksəldilməsi; (ii) sənaye sektoru qaynaqlarından düzgün istifadə edilməsi;

Bununla əlaqədar olaraq yaxın perspektivdə (i) ölkənin təlim və təhsil sisteminin əlavə dəyər yaratmaq üçün bacarıqlı və keyfiyyətli iş qüvvəsi təmini istiqamətində uyğunlaşdırılması (təhsil və təlimin səviyyəsi); (ii) yüksək səmərəlilik və tez nəticəyə sahib olan sərmayə yatırımlarını ön plana çəkmək (iqtisadi sistem və sərmayənin dəyişməsi); (iii) sənaye bölməsində yaradıcı imkanlardan faydalanma həcmi artırmaq (tələb və istəyin şiddəti); (iv) texnologiya və innovasiyadan daha çox istifadə etmək, dövlət və xüsusi sektorlarda təşkilatı-texniki təsiri artırmaq; (v) vergi sisteminin səmərəlilik yüksəlişi proqramları istiqamətində sahmana salınması tələb olunur.

Belə ki, texnologiya inkişafı sahəsində xüsusi şirkətlər yaratmaq üçün stimullaşdırma və himayə göstərmə istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməli, modern texnologiyanın idxalına köməklik göstərilməlidir. Bundan başqa xarici tərəflər və beynəlxalq müqavilələr, habelə xarici sərmayələrin cəlb olunması üçün uyğun qanunlar hazırlanmalı, tədqiqat və inkişaf fəaliyyətlərinin bir qisminin ölkəyə daxil edilməsi istiqamətində işlər həyata keçirilməlidir.

Dissertasiyada aşağıdakı təkliflər irəli sürülmüşdür.

1. Ölkədə tədqiqat və işləmə fəaliyyətlərinin səmərəliliyinin artırılması. Hər bir ölkədə tədqiqat və işləməfəaliyyətinin innovasiyanın inkişafı və gücləndirilməsi üçün əsas faktor hesab olunur. Çünki, bu proses keyfiyyətin yaxşılaşdırılması, istehsal xərclərinin azaldılması, müxtəlif növ məhsul istehsalı və xidmətlərin həyata keçirilməsinə səbəb olur. Başqa sözlə araşdırma və inkişaf fəaliyyətinin həyata keçirilməsi və nəticədə ölkədə ixtiraların qeydiyyatına alınmasının artırılması innovasiyanın artmasına və sonda iqtisadi inkişafa gətirib çıxarır. İranda daxili ixtiraların qeydiyyatına alınmasının sadələşdirilməsi innovasiyanın artmasına gətirib çıxara və sonda iqtisadi inkişafa səbəb ola bilər.

2. Dövlət kapitalın və stimulunun yüksəldilməsi. Dövlət kapitalı və innovasiya arasında birbaşa əlaqə mövcuddur. Çünki innovasiya riskli və təhlükəli bir fəaliyyət hesab olunur və dövlət kapitalın yüksəldilməsi, xüsusi sektorun sərmayə qoymaq üçün stimullaşdırılması innovasiya fəallığının gücləndirilməsi üçün üçün münasib mühitin yaradılmasına çox böyük təsir göstərir.

3. İranda milli innovasiya sisteminin inkişaf etdirilməsi. İranda milli innovasiya sisteminin inkişafı həlledici innovasiya fəallığına həlledici təsir göstərə bilər. Hazırda İranın milli innovasiya sisteminin idarə olunması elə bir şəkildə deyildir ki, ixtiraları ardıcıl və endogen şəkildə davam etdirib iqtisadiyyata tətbiqi həyata keçirilsin. Bunun əsas səbəbi İranda milli innovasiya sisteminin elementləri arasında bağlılığın və onların bir-birilə mütənasib olmamasıdır. Hazırda İranın iqtisadi siyasətini təyin edənlərin arasında innovasiya sisteminin vahid bir sistemi olması barədə aydın fikir mövcud deyildir. Başqa sözlə innovasiya konkret bir proses üzrə formalaşmır və müxtəlif iqtisadi və elmi fəaliyyət əsasında meydana gəlir. Həqiqətdə azad iqtisadiyyat şəraitində iqtisadi subyektlərin fəaliyyəti yalnız həmin subyektlərin rəhbərlərinin qəbul etdiyi strategiyalardan doğmur, həm də digər iqtisadi subyektlərin o cümlədən dövlət və elmi və texniki qurumlardan asılıdır. Bu problemlər sənaye sektorunda özünü daha qabarıq göstərir.

4. İranda yaradıcılıq fəaliyyətinin qanuni şəkildə tənzimlənməsi və himayə olunması. Hər bir yeni ixtira özü ilə əvvəllər mövcud konkret bir qayda, üsul, hüquq yaradır. Buna görə də cəmiyyətin inkişafı yeni düşüncə və fikir, ixtiralar sayəsində formalaşır. Belə bir şəraitdə qanun labüd şəkildə həmin bu prosesə yardımçı olmalı və onu himayə etməlidir. Yaradıcı fəaliyyətin qanuni şəkildə himayə olunması daha çox kapital qoyulmasına səbəb olur ki, bu da özlüyündə innovasiyaya fəallığının artması gətirib çıxarır.

5. İran məktəb və universitetlərində tədrisin keyfiyyətinin artırılması. İran sənaye sektoru perspektiv cəhətdən daha çox bu sənayeni yaradacaq və idarə edəcək insanların yetişdirilməsinə bağlı olacaqdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, cəmiyyətin həqiqi ehtiyaclarından ayrı şəkildə formalaşan təhsil innovasiyanın yaranmasına o qədər də təsir göstərməyəcəkdir. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində araşdırma, təhsil və istehsal arasında sıx əlaqələr mövcuddur. Bu ölkələrdə təhsil obyektləri həqiqətdə araşdırmaçıların həyata keçirdikləri tədqiqat və araşdırmaları özündə əks etdirir.

6. İnnovasiya, informasiya texnologiyası və s. istiqamətlərdə dövlətin düşünülmüş siyasətinin həyata keçirilməsi. İnnovasiya əsasən qarşılıqlı təsirə malik bir prosesdir. İstehlakçı və istehsalçı arasında qarşılıqlı münasibət innovasiya sistemlərinin əsasıdır və həyata keçirilən siyasətlər istehlakçı ilə istehsalçı arasında əlaqələrin möhkəmləndirilməsində strateji rola malikdir. İran sənayesinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üçün dövlət istehlakçı ilə istehsalçı arasında qarşılıqlı münasibətləri yüksəltmək üçün lazımi siyasəti həyata keçirməli və insan kapitalı, fiziki kapital, innovasiya, araşdırma və inkişaf, idarəçilik və s. kimi faktorları inkişaf etməlidir. Dövlət iqtisadi subyektləri hərəkətə gətirməklə təbii və kapitala əsaslanan iqtisadiyyatdan biliklərə əsaslanan iqtisadiyyata keçidi təmin etməlidir.

7. İran sənayesində innovasiya strategiyasının hazırlanması. İran sənayesində innovasiya strategiyasının layihələşdirilməsi və hazırlanması zəruridir. Bu elə bir halda həyata keçirilməlidir ki, qəbul edilən siyasi qərarlar, ticarət və sənaye qərarlarından ayrı olmalı və nəticədə innovasiyaya söykənən bir çərçivə əsası yaranmış olsun. Bu halda həmçinin innovasiya məqsədlərinin təyini (konkret bir zaman müddətində) mümkün olacaqdır.

8. Orta və kiçik şirkətlərin innovasiya təhsili yaratmağa stimullaşdırılması. Orta və kiçik şirkətlər müqayisəli proseslərə çeviklik gətirir, məşğuliyyətin yaranmasına səbəb olur, yerli iqtisadiyyatı möhkəmləndirir və sahibkarlıqla bağlı tədris, konsaltinq, şəbəkə yaratma xidmətlərini həyata keçirməklə və böyük şirkətlər üçün tələb olunan (ölkə daxilində) xammal istehsal etməklə sənayenin müxtəlif sahələrində innovasiya üçün lazımi şəraiti yaradır. Buna görə də İranda orta və kiçik şirkətləri stimullaşdırmaqla inkişaf etdirmək prioritet məsələyə çevirməlidir. Bununla əlaqədar olaraq ümümdünya istehsalçılarında çevrilməkdə olan Tailand və Hindistanda avtomobil hissələri istehsalçılarının əldə etdikləri müvəffəqiyyətləri göstərmək olar.

9. İranda mövcud təbii üstünlüklərdən daha çox istifadə etmək üçün neft-kimya layihələrinin prioritet məsələ kimi önə çəkilməsi. İran zəngin neft-qaz mənbələrinə malikdir. Bu isə özlüyündə neft-kimya məhsullarının istehsalı və yenidən yaradılan dəyərlər nöqtəyi-nəzərindən üstün faktor hesab olunur. Neft və qaz gəlirlərini innovativ neft-kimya məhsullarına çevirmək istiqamətində fəaliyyət inkişaf prosesinin davamlı

olmasında və mənbələrdən optimal istifadə sahəsində mühüm rol oynaya bilər. Bu da daha çox əlavə dəyər yaratmaqla dünya səviyyəsində İrani əsas oyunçulardan birinə çevirə bilər.

10. İranda ixracatın inkişaf etdirilməsi strategiyasının tətbiq edilməsi. İranda idxalı əvəz edən strategiyanın yerinə gərək daha çox ixracatın inkişaf etdirilməsi strategiyasına diqqət yetirilsin. Amma bunun üçün lazımı olan ilkin şərait ölkədə rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalı və lazımı xidmətlərin göstərilməsi üçün daxili və xarici bazarlarda münasib əsasların yaradılması, qeyri-neft sektorunda ixracatın inkişafına mane olan faktorların aradan qaldırılması üçün lazımı mexanizmlərin yaradılmasıdır. Başqa sözlə iqtisadiyyatın liberallaşdırılması ilə fəaliyyət üçün tələb olunan motivasiyanı yaratmaqla ümumdünya bazarlarına daxil olmaq olar.

Elmi əsərlərin siyahısı

1. “İnnovasiya inkişafın nəzəri əsasları” AMEA Xəbərləri. İqtisadiyyat elmləri seriyası №3.9 Bakı Elm, 2010 səh. 153-157
2. “İnnovasiyaların qiymətləndirilməsi sistemlərinin araşdırılması və İran sənaye sahələrinin tədqiq nəticəsində arzuolunan innovasiya sisteminin əldə edilməsi” Dünya elm gününə həsr olunmuş “İnnovasiyalı inkişafın sosial-iqtisadi problemləri” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları, Bakı 2010. Səh. 326-331
3. “İnnovasiyalı inkişafın əsas xüsusiyyətləri” Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları, Bakı-2010. səh. 883-885
4. “Ərzaq təhlükəsizliyi sahəsində müasir innovasiyaların tətbiqi imkanları” “Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin sosial-iqtisadi problemləri” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları, Bakı-2011, səh. 313-314
5. “Institutionalizing innovation in the organization” Advances in Asian Social Science. ISSN: 2067-6429, Vol/1 №1, 2012, səh. 63-66
6. “Innovation and challenge of adopted rules” Advances in Asian Social Science. ISSN: 2067-6429, Vol/1 №1, 2012, səh. 24-26
7. “Revising and improving national innovation system of countries” Advances in Asian Social Science. ISSN: 2067-6429, Vol/1 №1, 2012, səh. 52-56
8. “An innovation view to cultural infrastructures of investment” Advances in Applied Economics and Finance, ISSN 2167-6348, səh. 29-31
9. “Milli innovasiya sistemləri: dünya təcrübəsi” AMEA Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası №2-2013, Bakı 2013, səh. 250-254

10. "Effect of infrastructures on economic investments" Reef Resources Assessment and Management Techniavl Paper, ISSN 1607-7393, PRAMT 2014-Vol. 40, 2014-1, səh. 666-672
11. "Innovation and challenge of adopted rules" AMEA Xəbərləri. İqtisadiyyat elmləri seriyası № 3.9, Bakı Elm, 2016.3, səh. 68-72
12. "An Innovative View to Cultural Infrastructures of Investment" AMEA Xəbərləri. İqtisadiyyat elmləri seriyası № 3.9, Bakı Elm, 2016.4, səh. 111-115
13. "National innovation system organization and improvement" AMEA Xəbərləri. İqtisadiyyat elmləri seriyası № 3.9, Bakı Elm, 2016.5, Səh. 122-128

РЕЗЮМЕ

Диссертационной работы Шахина Асгхар оглу Мохаммадпура по теме «Направления усиления инновационной активности в промышленном секторе Исламской Республики Иран», «5312.01 – Отраслевая экономика» и «5310.01 – Мировая экономика», представленной на соискание ученой степени доктора философских наук по экономике

Диссертационная работа состоит из вступления, трех глав, предложений и рекомендаций.

Во вступлении к диссертации раскрыты актуальность темы, её цель и задачи, степень изученности темы исследования, научная новизна и её прикладные возможности.

В Первой главе научной работы, под названием «**Теоретические проблемы обеспечения инновационного развития экономики**» представлено исследование теоретического аспекта влияния инновационной деятельности на социально-экономическое развитие, были изучены Национальные инновационные системы и мировой опыт в сфере инновационной политики, и, основываясь на теоретических подходах, приведены характерные особенности инновационной активности промышленного сектора.

Во Второй главе диссертации, названной «**Анализ и оценка связи между бизнес средой и инновационной активностью промышленности в ИРИ**», говорится о сильных и слабых сторонах конкурентоспособности экономики Ирана и показателей среды для открытия бизнеса, промышленном секторе – анализ современного состояния и уровень диверсификации, была дана оценка инновационной активности промышленного сектора.

В Третьей главе исследования, которая носит название «**Основные направления усиления инновационной активности промышленного сектора ИРИ**» были даны рекомендации, связанные с перспективами развития промышленного сектора страны и путями усиления его инновационной активности, а также с возможностями формирования Национальной инновационной системы в Иране.

В конце работы представлены Вывод, Предложения и Список использованной литературы.

SUMMARY

of the dissertational work by Shahin Asghhar oghlu Mohammadpour on "Directions of strengthening the innovative activity in the industrial sector of the Islamic Republic of Iran", "5312.01 - Sectoral Economy" and "5310.01 - World Economy", presented for the degree of Doctor of Philosophy in Economics

The present thesis consists of an introduction, three chapters, suggestions and recommendations.

In the Introduction part of the thesis, the relevance of the topic, its purpose and tasks, the level of study of the research topic, scientific novelty and its applicational facilities are revealed.

In the First chapter of the scientific work, entitled "**Theoretical Problems of Ensuring Innovative Development of Economy**", the study of the theoretical aspect of the impact of innovative activity on socio-economic development was presented, the National Innovation Systems and the world experience in the field of innovation policy were studied and, based on theoretical approaches, characteristic features of innovation activity of the industrial sector were given.

The second chapter of the thesis, entitled "**Analysis and assessment of the link between the business environment and innovative activity of industry in the Islamic Republic of Iran,**" tells about the strengths and weaknesses of the competitiveness of the Iranian economy and the indicators of the environment for starting a business; the industrial sector – gives the analysis of the current state and level of diversification, also evaluation of innovative activity of the industrial sector was made.

The third chapter of the study, entitled "**The main directions of strengthening the innovative activity of the industrial sector of the Islamic Republic of Iran**", provided recommendations related to the prospects for the development of the industrial sector of the country and ways to enhance its innovative activity, as well as the possibilities of forming the National Innovation System in Iran.

At the end of the paper, the Conclusion, Proposals and List of References are presented.

Avtoreferat AMEA-nın kompüter mərkəzində yığılmışdır.
Ünvan: Hüseyn Cavid prospekti , 115

